

На жаль, поштову вісць не можна розглядати.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL.
STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05.
КОНТО ЧЕКОВЕ: П. К. О. № 27110.
РЕДАКЦІЯ ВІДПОВІДАЄ НА ЛИСТИ
І ВЕРТАЄ РУКОПИСИ ЛІШЕ ТО-
ДІ, КОЛИ НА ТЕ ДОЛУЧЕНО ВІДПО-
ВІДНОГО ПОШТОВОГО ЗНАЧКА.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕНЮ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ
Проф. Д-р ІВАН ОГІЕНКО

ПЕРЕДПЛАТА В КРАЮ: НА РІК 6 зл.,
НА ПІВРОКУ 3 зл., НА ЧВЕРТЬ РО-
КУ 1-50 зл. 84 ГРАНІЦЕЮ 1 АМ. ДОЛ.
(АБО ЙОГО ВАРТІСТЬ В ІНШІЙ ВА-
ЛЮТІ) РІЧНО. — РУКОПИСІ ДЛЯ ДРУ-
КУ МУСТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА
МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУ-
КОЮ). — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР.

РІК I.

СЕРПЕНЬ 1933 РОКУ

ЧИСЛО 8.

Родовий множини на -ей, -ий.

У теперішній живій українській мові слова типу гість, кістя мають родовий множини (G^3) на -ей або на -ий: гостей, костей або гостій, костій. Котра з цих форм мусить бути літературною? На це питання — як і на всі подібні — зможемо відповісти тільки добре знаючи історію цієї форми. А історія така.

Праслов'янська мова знала багато слів т. зв. основ на *i*, цебто слів, що кінчилися на -is, а пізніше, по зникненні кінцевого -s, стали кінчитися на -i, що змінилося в нас на -v; таким чином *gostis (а може й *hostis) дало *gosti (hosti), гость. G^3 від цих слів творилося додаванням jъ, тому й повстало форма *gostyjъ, а вже з неї повстали гости (бо jъ дало и), або гостин (бо в перед jъ змінилося на и). Ось через це найперші писані слов'янські пам'ятки, цебто пам'ятки Х-ХІ віків знають G^3 у формі гости або гости-гостин (гостій, гостей; до кінця XIV-го ст. наше й по голоснім звуци півколом зверху, як тепер, не зазначалося). Форма G^3 гости частіша в пам'ятках XI-XIII віків, а потім частішою стає форма гости (гостей), що нормально повстала з давнішої гости, бо в змінилося на e.

Слова *i* основ вплинули на слова *jo* основ (слова мякої відміни чол. й ніякого роду), а тому й ці останні в G^3 часто мають закінчення -ей чи -ий.

Форма гости-гостин широко знана вже з найперших писаних слов'янських пам'яток, напр.: Київські фрагменти X в. за-

повѣдьми, Синайський Псалтир XI в. дѣньми, Ассеманова Євангелія XI в. врачені т. п. В Галицькій Євангелії 1144 р. маємо G^3 : євлаггельи 16, дѣньми 66, нещыи 66, съ-грѣшеныи 12, свиньи 176, людьми 28, болѣзныи 53 і т. п. (тут въ = наше e).

А з XIII ст. літературним закінченням G^3 стає -ей (ви, ізъ и), і воно панує в літературі аж до нашого часу. Можна подати тисячі прикладів G^3 на -ей із найрізніших пам'яток XIII-XX ст., і вони переважно показують нас, що в нашій як стародавній, так і новій літературній мові все панувало закінчення -ей.

Вже українські грамоти й акти XIV-XV віків, що відбивають живу українську мову, широко знають закінчення -ей. Напр. Луцицька порука 1388 р.: дѣтєи, Зудечівський лист 1424 р.: свине (свиней), Луцицька грамота 1434 р.: грошени, Присяжна Черняхівська 1435 р.: непріятелен, Луцицька грамота 1445 р.: мужен, Київський тестамент 1446 р.: господарен, Київ. запис 1500 р.: печатен і т. п.

В XV віці вже скрізь по українських землях працюють канцелярії, — і в них звичайно панує форма G^3 на -ей. Так, у Литовській Метриці XV віку я не стрінув ані одної форми на-ий, — все форми на -ей (напр. в книгах I-X): грошей, гусей, дѣтей, свиней, съножатей, коней і т. п., 1506-1509 роки: грошей, каменей, речей, пенязей, людей і сотні т. п.

В XVI ст. скрізь так само панує -ей. Житомирський Інвентар 1501 р.: людей,

грошай, свиней, гусей, дѣтей і т. п. Київський запис 1515 р.: грошай. Опис Брацлавського замку 1545 р. (АЮЗР VI. 1) знає тільки *-ей*, а *-ий* зовсім нема: людей, грошей, пушкарей, повынностей, непріятелей, обывателей, речей, прыятелей. В урядових канцеляріях Луцькій, Володимирській, Кремянецькій, Київській і ін. у цей час звичайно панує G³ на *-ей*. Книга Луцька 1570-1572 р.: дверей, детей, грошей, людей, сеней, свиней; Володимирська 1577-1582 р.: съней, грошей, людей, коней, свиней, гусей і т. п.

В старших молдавських грамотах XIV-XVI віків так само панує закінчення *-ей*, а *-ий* дуже рідке.

В XVII ст. в нашій літературі скрізь панує закінчення G³ *-ей*. Так, Полтавські акти 1664-1670 р.: грошай 8. 77. 89. 129. 148. 197, людей 75, москалей 81, обывателей 189, свиней 14, спречностей 115, судей 104, талярей 37. 89. 136. 154 і т. п. »Ключ Розуміння« І. Галятовського, Львів, 1665 р.: приятелей 3, дѣтей 46, грошей 56, сътей 116, тысячей 136, гостей 176, костей 25, марностей 46 і сотні т. п. »Месія« 1669 р., Київ, того ж таки І. Галятовського: непріятелей 45б, учителей 51, тысячей 75, князей 76, дѣтей 83б і сотні т. п.

Ось Тишівська Закарпатська Олександрія початку XVIII в.: витязей 30, гусей 58 і т. п.

Усіх східноукраїнських письменників XIX-XX ст., наслідуючи свою багатовікову традицію й ідучи за своєю живою мовою, завжди пишуть в G³ тільки *-ей*, ніколи *-ий*. Говорити чи думати, ніби це російський вплив — то зовсім не знати історії цієї форми.

Друга форма G³ і основ — то *-ий*. Вона дуже часта в памятках XI-XIII в., не рідка і в віці XIV. У памятках XI в. вона панує. В українських грамотах XIV-XV в. вона ще часта; так, у грамотах до половини XV-го віку (видання В. Розова) знаходимо: волостии, людии, дѣтии, князии, грошии, пънязии, рублии, кони, неприятелии. В Лаврентіевім Літопису XIV в.: людий, дѣтий, звѣрий, сътий, мужий і т. п.

Взагалі, в стародавніх памятках часто знаходимо поруч себе обидві формі, — на *-ей* і на *-ий*. У Полтавських актах 1664-1670 р., як ми бачили, панує *-ей*, але не

рідке й *-ий*: людий, талярий, дѣтий, свиний, гроший, речий і т. п. (бо писарем був західній українець).

Обидві давні формі G³ *-ей* та *-ий* — обидві наші й стародавні — розподілися в українських говорах так, що тепер на сході панує *-ей*, а на заході *-ий*. В західноукраїнській живій мові закінчення *-ий* дуже поширене (також і під наголосом: людий, сіний, дітий і т. п.), а тому воно часте і в творах західноукраїнських письменників. Закінчення *-ий*, нормальне продовження старословянського *-и*, треба визнати за ознаку західноукраїнських говорів, як *-ей* (із старословян. ъи, ьи) за закінчення східноукраїнське. Як я вже казав, у канцелярійній і літературній українській мові XV-XVIII віків панує форма *-ей*; але через те, що в той час в нашій письменницькій мові були надзвичайно сильними західноукраїнські впливи, а по канцеляріях часто працювали й західні українці, нерідкі там і живі західні форми *-ий*.

Але закінчення *-ей* часте і в письменників західноукраїнських. В зах. укр. творах XV-XVIII в. *-ей* надзвичайно часте, часте воно, як ми бачили, і в грамотах молдавських, бо це *-ей* на той час було літературною формою. Часте воно і в письменників нового часу. Так, у Ів. Франка, »З вершин і низин« 1887 р. знаходжу: властей 119, гостей 105. 183, грудей 163, дверей 146. 147. 150, дітей 72. 100. 101. 103. 110, коней 30, костей 105, людей 7. 82. 111. 222, очей 147. 247, саней 181 і т. п., і тільки часом, для рими, маємо *-ий*, напр.: дітий — лихий, людий — блідий 174. У творах А. Могильницького, львівське видання 1913 р., читаю: гостей 445, грошей 444, грудей 444, дверей 438, коней 445, повістей 446 і т. п. »Олюнька« А. Чайківського: сіней 10 і т. п.

Теперішнього часу всі східноукраїнські письменники, а також більшість західноукраїнських пишуть в G³ *-ей*, і тільки дуже мала частина письменників уживає ще місцевої форми *-ий*. Б. Лепкий в »Мотрі«, напр., все пише *-ий*: дверий 366, очий 98, сіний 104 і т. п., хоч часом — милостей 148, вольностей 148 і т. п. Або ось молодий письменник Юра Шкрумеляк в »Огні з полонин« 1930 р. подає за жи-

вою гуцульською мовою: очий 19, коний 70, дітий 108 і т. п., але дає також і дверей 7, очей 98 і ін. Річ ясна, треба держатися одної якоїсь форми, і не вживати двох.

Познайомившись із історією форм *G³* на *-ий* та *-ей*, тепер легко нам відповісти й на вгорі поставлене питання: котрої ж одної форми мусимо держатися в мові літературній? Визнаючи придніпрянську літературну мову за основу спільної української літературної мови, мусимо й східноукраїнську форму *G³·ей* призвати за свою літературну, бож форма та не тільки жива й своя, але й має за собою багатовікову традицію та велике територіальне поширення. Дивитись на цю форму, як на повсталу ніби під російським впливом (на жаль, у нас це можна почути), це тільки непорозуміння, що повстає від незнання історії нашої мови.

Іван Огієнко.

Закінчення -ові в давальнім однині в українській мові.

(Докінчення).

З другого боку, коли звернемо увагу: 1. на явно архаїчний характер мови пам'яток, де знаходимо російські й українські форми, 2. на дивний паралелізм тих і тих, то ми мусимо прийти до думки про етимологічну тотожність українського й російського закінчення. Річ ясна, що закінчення *-овъ* — це факт давніший, аніж українська мова чи її російська сестра. Треба думати, що воно чулося ще в східнослов'янськім говорі праслов'янської мови, а може бути — навіть і в сусіднім болгарськім чи взагалі в південнослов'янськім говорі. Про це останнє свідчили б подібні форми давального в деяких сучасних болгарських говорах. Так, в Дебрщині ще й тепер можна почути форми: таткове »таткові«, братове-си »своєму братові«, а в Охриді нерідко говорять таткое-ти (з таткове-ти) »твоєму таткові«, стрикое-ти (з стрикове-ти) »твоєму стрийкові, дядькові«, братое-ти (з братове-ти) »твоєму братові«. Правда, Селіщев (Очерки по мак. діал. I. 197) скильний пояснювати ці форми впливом форм давального жіночого рода *майк'є*, *снае*, *стрине*, але трудно припустити, щоби форми зовсім зруйнованої парадигми могли вплинути на іншу. Крім того, зваживши, що болгарські форми на *-овъ* (братове, таткове) — то форми імен кревности, що з природи своєї взагалі консервативні, мимоволі приходимо до думки, що в дійсності відбулося це навпаки, цебто, що форми типу братове, таткове і т. ін.

їнської літературної мови, мусимо й східноукраїнську форму *G³·ей* призвати за свою літературну, бож форма та не тільки жива й своя, але й має за собою багатовікову традицію та велике територіальне поширення. Дивитись на цю форму, як на повсталу ніби під російським впливом (на жаль, у нас це можна почути), це тільки непорозуміння, що повстає від незнання історії нашої мови.

Іван Огієнко.

підтримали своїм впливом форми *майк'є*, *снае*, *стрине* і зберегли їх від остаточного зникнення. Бож колиб ці останні форми були архаїзми, то вони мусили б бреніти як *майце*, *снасе*.

Та якби там ні повстали македоно-болгарські форми, одне ясно, що українські й російські форми давального на *-овъ* зводяться до відповідних праслов'янських форм на *-овѣ*. А вже ці форми навряд чи могли підпасти аналогічному впливові форм давального однини жіночого роду *a* основ чи місцевого однини *o* основ.

Та й до чого нам таке пояснення, коли маємо повну можливість виправдати закінчення *-овѣ* етимологічно. Як установила вже порівняльна граматика іndoєвропейських мов, споконвічним закінченням давального однини був дифтонг *-аі*, через що, напр., давньоіндійському *sūnavē* »сінові« на слов'янському ґрунті повинна була б відповідати форма **synovē*. Коли ж замість сподіваного закінчення *-ё* у праслов'янській мові не тільки в *u* основах, але й інших маємо *-i* (*synovi*, *teleći* і т. ін.), то звичайно в науці цей факт звязується з інтонацією: в залежності від тієї, чи іншої якості інтонації звука *-ai* він нібито змінювався на *-i*. Але справи інтонації до такої міри заплутані й суперечні¹, що

¹ Повну неспроможність інтонаційної теорії дуже добре показала Лерберг у своїй цінній статті: »К вопросу об отражении праязыковых дифтонгов *-oi*, *-ai* на словянской почве«, Язык и литература II 145-197.

тепер багато вчених уже не відважуються обстоювати їх і воліють виводити флексію *-i* з дифтонга *-ei*, що або споконвіку (цебто ще за індоевропейської доби) чергувався з *-ai*, або нефонетично повстав із нього ще за дословянської доби. Напр., первісне *sūpočai (= д. інд. sūnavē) могло змінитися під впливом родового відмінка *sūpočes на *sūpočeī, звідки правильно повстало словянське synovi¹. А коли це так, то із словянської точки зору форми synovē й synovi однаково правомірні й однаково давні, і вся різниця між ними зводиться лише до міри іхнього розповсюдження: в той час, як форми типу synovi не тільки збереглися, але й закріпили свої позиції на рахунок інших, форми типу synovē з самого початку не виявили ніякої життєздатності, і ще задовго до остаточного розпаду прасловянської мови їх виперла іхня щасливіша суперниця synovi. Тільки в тих говорах прасловянської мови, що з них потім повстали болгарська й східнословянські мови, форми на *-očē* були трохи більше стійкі. Цим і пояснюється, що слабенькі сліди їх чуються ще й досі в деяких македонських говорах, і що в російській мові вони держалися до XV віку, коли вони зникли

разом зо своїми сестрами на *-ovi*². Але найбільшу життєвість вони виявили в українській мові: тут вони не тільки розповсюдилися по широкій території її східного говору, але навіть набули собі права горожанства в літературній мові, і з цієї командної висоти вони переможно наступають і на інші говори української мови (на заході).

Отже, літературне закінчення *-ovi* — це не новотвір в українській мові, але прасловянський архаїзм. А коли так, то за такий же архаїзм доведеться призвати й закінчення *-i* в давальнім однини приголосних основ типу дитяті, теляті і т. ін.: як і в його давніх північноросійських паралелях: дътятъ (Пролог П. Б. ч. 773), словесь (Пог. Ап. ч. 14, Мис. Путл. Сб. 1414 р.) і ін. (Виноградов о. с. 209, 220), флексія *-ě* (звідки українське *-i*) і в цих випадках може відбивати прасловянське закінчення давального однини з індоевр. *-ai*. А через те, що форми давального однини в українській мові нерідко виконують функції місцевого, пор. при йому, на козакові, в полю, то й форми місцевого дитяті, теляті — то скоріше форми давального в ролі місцевого, аніж утвори з аналогії до основ на *o* чи на *a*.

Москва. Г. Ільїнський

Європа про українську мову XVII-XVIII століття³.

II

У 1672 р. »королівський скарбник« Jouvin de Rochefort видав без свого імені рід провідника під заголовком: Le voyageur d'Europe au sont le voyage d'Allemagne et de Pologne et le voyage d'Angleterre de Danemark et de Suède (Париж, 12⁰, ст. 416). Автор багато мандрував по світу, але в Україні не був, ледве чи був у Польщі. Але згадавши на ст. 258 про козаків, пише: »слово «коzac» означає в українській мові (en langue ukraine) випадкового вояка, що живе від грабунків«. Річ ясна, такий слововживання не має жадної варгости, але сам текст цей дуже важли-

вий, бо це перший західноевропейський текст, де зустрічається вираз »українська мова«, що двісті років потім російський уряд заборонив його вживати, як »штучний«!

Ляйденська університетська бібліотека переховує величезний, чи не унікум, голландський метелик: »Vorloghs — brief van Mahomet IV trotselijk toegesonden aan den kopijsk van Polen (Amsterdam, 1672, fol., р. 2). Це апокрифічний лист султана, що ним він оголошує війну Польщі »через Україну«, бо »віра й мова козацька переслідується в Україні«.

¹ Що словянське *-i* в synovi і т. ін. відбиває дослов. *-ei*, в цьому переконані, напр., Meillet (Введеніа, 262, Slave Com. § 479), Soimsen KZ XLIII 167, Lehr-Spławiński: Zę studjów 32, Zarys § 49.

² Див. »Рідна Мова« ч. 2, ст. 47-48.

»Вельми хорошу козацьку мову« знав якийсь анонімний англійський мандрівник, що 20 років вештався по Польщі та Україні десь після смерті Хмельницького, і що його рукопис видав у Лондоні Pytt у 1677 р. під заголовком: *A short description of all the Kingdoms which encompass the Euxine and Caspian Seas, delivered by the Author after abore twenty years Fra vel* (London, fol.).

Для Godofredus'a Weissius'a, німця з походження, автора дисертації при Ляйпцигському університеті про козаків, що має заголовок: *De Cosacis dissertatio historica...* (Lipsiae, 1684, 4°, f. 10¹), українська мова є »ruthenica lingua«.

»Мова освічених людей в Україні слов'янська, відмінна від польської. Існують цією мовою твори св. Єремії та інших Отців Церкви« — читаємо в III томі (ст. 481) праці королівського радника Vanel'a, що має заголовок: *Abrégué nouveau de l'histoire générale des Turcs...* (Paris, 3 vol., 8°, 1689).

Ірландець із походження, Бернар Коннор (Connor 1666-1698), професор Кембріджського університету, був надвірним лікарем Яна Собеського¹. Перебуваючи в Польщі, він надсилає листи своїм англійським друзям, що пізніше зібрані були в книгу під заголовком: *The History of Poland in severae letters...* (London, 1698, 2 vol., 8°)². Тут читаємо: »козацька мова

є діялект польської, як ця є діялект слов'янський. Козацька мова вельми ніжна (very soft), повна здріблілих слів, і тому дуже велику насолоду дає тим, що її слухають, або нею розмовляють«.

Видатний у XVIII в. французький орієнталіст Deguignes (1721-1800), професор Collège de France і драгоман французького міністерства закордонних справ, в авторитетній на свій час: *Histoire des Huns et des peuples qui en sont sortis* (1756. 5 vol. 4°) пише: »мова козацька займає середнє місце між польською та російською, і, як запевняють, вирази цієї мови дуже делікатні« (IV 521).

»Українські козаки мають свою відмінну від росіян мову«, — читаємо в дуже рідкій португальській книжечці, що зявилася в 1758 р. (з нагоди семилітньої війни) у Лісbonі під заголовком: »Noticia verdadeira dos vitorias quos Russianos tem alcançado contra os Prussianos, entradaque aquelles fizerao no reino da Prusia, e tomada da Praga de Koningsberg« (4°, ст. 31).

Лорд Marshall (Marshall) відвідав цілу Україну й у своїй подорожній: *Travels through Holland... Russia, the Ukraine and Poland in the Years 1768-1770...* (London, 1772, 3 vol., 8°; ibid. 1773, 1792³) пише: »мій тлумач не розумів української мови, хоч і запевняв, що знає польську мову« (III, 170 першого англ. вид.).

Паризь. Ілько Борщак.

Остаться

Цікава доля двох цих слів — остатись і остати. Форма »остати« панує в західно-українських говорах і в придністрянській літературі, а форма перша, »остатись« панує в говорах східніх і в літературі придніпрянській. Дві ці форми так сильно розподілилися, що майже не переходять своєї границі. У нас звичайно говорять: форма: »остати вдома« помилкова, треба: »остатись вдома«. Але приглянися до цих двох форм трохи пильніше.

¹ Перевидано в »Jaenichii Meletematibus Thorunensibus«, частина II.

² Про нього: Du Roure, *Analecta Biblion.* II, 399-404.

³ Існує рідке незнане нам видання 1690 р. Німецький переклад: Leipzig, 1700, 8°, р. 822, латинський — в збірці Mizler de Kolof т. II.

— ОСТАТИ.

Перші писані памятки XI віку вже знають форму »остати« в зміненні нашого »остатись«, цебто, форма »остати« — це старослов'янська форма і вдавнину вона панувала. Перші слов'янські евангелії вже знають цю форму; так, в Остромировій Євангелії 1056 р. читаємо: Си рекъ, остан самъ в Галилеи Io. 7°. Да не остануть тѣлеса на крестѣ въ суботу Io. 19³¹; ці ж форми маємо і в теперішнім церковнослов'янськім євангельськім тексті.

Українські грамоти, а також і грамоти молдавські (іх писано звичайно старою українською мовою) добре знають цю

⁴ Німецький переклад: Danzig, 1773-1775, 1776, 1778; франц. переклад (1776) не містить частини про Україну.

форму. Так, в закладній короля Ягелла 1388 р. маємо: Который из них жив останеть. Сочавська грамота 1395 р.: При господарю остати.

Ось оця стародавня форма »остати« тепер надзвичайно пошиrena в Галичині й міцно тут тримається. А. Чайківський, за живою народньою мовою, завжди вживав її: »Віддячився«; Товариші остануть дома 49, У мене зайвий пятак остане 26, Сам остану 62, Івась остав сам 57; »Олюнька«: Стали оглядати те, що остало по Лукашах 17; »За сестрою«: Козаків остало сорок 53; »На уходах«. Я остану 186, Ви тут останете до завтра 195, На старості літ не остану сам 21, Земля осталася без людей 5; »Малолітній«: Там і до смерти прийдеться оставати 149, Сам остав дома 35, Остало їх четверо 12, Остало гарне хояйство 17, Гроші остали прийому 79 і т. п. В. Щурат, »Пісня про Роланда«: Поганця в місці не було й одного, який в живих остав би без хресту 4. В. Бирчак, »Василько« I: Орди остали на схід 10, Остану сама 12, Я остану в Перемишлі 46. С. Смаль-Стоцький, »Граматика«: По більшій частині остають невідмінні 89.

Жива мова в часописах Галичини знаєте саме, »Діло« 1922 р. ч. 36: Літвінов остає в Льондоні, ч. 9901: Остало два відділи. »Вперед« 1920 р. ч. 285: Остали на місці і т. п. В листах до мене в кінці завжди читаю: »Остаю з правдивою пошаною« (наддніпрянське літературне: Остаюсь...).

Східні українські говори й наддніпрянська літературна мова зовсім не знають форми »остати«, тут відома й панує тільки форма »остатися«. Ця форма »остатися« так само надзвичайно давня, ровесниця першій, бо ще в мові старослов'янській було »остати« й »остатися« (але першої форми вживалося частіше). Уже в »Руській Правді« Володимира Мономаха читаємо: А домашнимъ что ся останеть. Грамота Свидригайла 1433 р.: А не останут ли ся дѣти; Грамота Любартовича 1411 р.: И осталися при том дворищи. Лит. Метрика т. 194 ст. 272, 1506.: Их не много осталося; т. 195 ст. 615, 1522

р.: Тая печать не вѣдаст кому ся осталася, і т. п.

І жива народня мова східноукраїнська, і східноукраїнська література знають тільки »оставатися«, а форма »оставати« тут постільки чужа, що впрост ріже вухо. Ось трохи прикладів. Пісня, Київщина: Козак іде в чисте поле, остається я сама, або: Тепер же я не жінка, не дівка, осталася людська поговірка. Українські Думи, вид. 1920 р.: А я буду тут оставатися 71. Т. Шевченко: Осталися сиротами старий батько й мати 12, Оставайте шукать батька 18, Минулося: осталися могили по полю 25, Осталася, день і ніч воркує. Марко Вовчок, »Народні оповідання« 1861 р.: Осталася Олеся сиротою 36, Хто оставилсь на ніч 126, Без його зостались як сироти 130, Він оставилсь сиротою 152, Зосталася Наталя сама 156. П. Куліш, »Чорна Рада« 1857 р.: Сама бабуся осталася 136, Оставился як остужений 383; його ж переклад Євангелії: Се сказавши ім, зіставсь у Галилеї Io. 7⁹, Щоб не зоставались на хрестах тіла в суботу Io. 19³¹ (цікаво, що о. Ал. Бачинський, галичанин, перекладає в 1903 р. так: зістав в Галилеї, щоби тіла не позістали). М. Старицький, »Поезії«: зосталося 67, зосталось 43, зосталася 52, зостанешся 127, зостануться 304. Є. Тимченко, Граматика: Часівники зістаються недоконаними 69, Зістались їх нащадки 157 і т. п.

Отож, перед нами дві форми, що вже вдавнину не однаково бреніли на українських землях. А з часом різниця ця тільки змініла, так що на сході закамяніла форма »остатися«, на заході »остати«. В живій народній мові ці дві форми позостануться ще на довгий час, але в мові літературній потроху запанує одна спільна форма, наддніпрянське »остатись«, так само і в літературній українській вимові гору бере »остатись«, а »остати« потроху переходить на форму місцеву. Так, вище поданий уривок із Io. 19³¹ галичанин о. Д-р Ярослав Левицький (і комісія) в »Святе Письмо« 1921 р. вже переклав по-наддніпрянському: »Щоби не оставилися на хресті тіла в суботу«.

I. Огієнко.

Скорочення в нашій літературній мові.

(Докінчення).

Значно популярніші, бо значенево зрозумілі, складові скорочення. Переходовими від ініціяльних до них є т.зв. мішані скорочення, напр. Уфото, що = у(кр.) + фо (тографічне) + то(вариство). Приклади складових скорочень: Сельроб = Сель-Роб із загубленим складником Обєднання. На мої запити це слово пояснювали як «селянин (чи селянський) робітник» — знову яскравий приклад відчування значення скорочення при затраті непотрібної вже повної назви. Поширилося слово »Дніпрельстан«: на Дніпрельстані, із Дніпрельстану; ощаджуючи мовну енергію, скорочуємо його ще далі в Дніпростан через викинення складника ель — електрична. »Евразія« (спочатку географічно-геологічний термін) дає евразієць, евразійство. З »Совдеп« (рос. совет депутатов) маємо совдепський і Совдепія (в широкому уживанні тут нема іронічного відтінку, як думає М. Станиславський. А. Мазон про це писав ще в 1920 р., коли слово ще не обулося). »Колгосп« (колективне господарство, на Волині частіше »колхоз« за рос. хозяйство) дає колгоспник, колгоспний.

Шириться й скорочення одного слова: »спец« із спеціаліст, »дир« із директор й ін.

В Радянщині кохаються в багатоскладових скороченнях. М. Станиславський подає: комдитрух, украдпартшкола й багато інших.

Безперечно, найвдатніші — то скорочення прикметникові. Скорочуються ті прикметики, що іх в данім випадку ми завжди вживали з певним іменником. Ця сполука узгіднилася в нашій свідомості й тому ми навіть не відчуваємо, як »український банк« змінюється в українбанк, а далі в укрбанк. Це ж маємо з витворенням скорочень: Укрбюро, сельсоюз, компартія, сільрада, фізкультура, житло-площа (в мові студентів), Центросоюз, політвідділ, пресфонд й т. ін.

Що навмисні скорочення слів не противні духові нашої мови, бачимо це з тих абревіятур, що творить сама жива мова в часто вживаних словах: катзна, катма, хоч, не хо?, дя, ма, спасибі, бач, ач, ко (з »компанія« — іронічне забарвлення?)

і т. д., і т. д. Це мовне явище випливає з природженої людині тенденції найекономніше проводити кожну чинність (думка, мова). Може творити й творить зміни в мові (нові сполучки старих слів, іх скорочення, цілком нові слова й ін.) кожний, хто вживає даної мови. Коли один із членів мовної групи ужив щось нове (в Уніді, конкурс Тушу), то це вже природне й для інших членів цієї групи. Але боронячи свою цільність, мова не приймає нічого різко оригінального — звідси мінімальний вплив неприродних новотворів навіть найбільших наших поетів (як напр. »Червоно — си' — зелé' дугасто« Тичини).

Скорочення — це буденна потреба нашого національного, що все йде вперед, життя. Чи можемо вже обйтися хочби без таких скорочень: РСУК (Ревізійний союз укр. кооператив), УСДП (Укр. соц-демократична партія), КЛУСО (Комітет львівських укр. студентських організацій), СУСО (Союз укр. студ. організацій в Чернівецях) і т. ін.?¹

Особливо догідні скорочення для міжнародних зносин, коли повна (розкрита) назва для чужинця однаково незрозуміла. В статті про кооперацію Фінляндії читаю: »Іх ідейна централія носить скорочену назву »КК«, а іх гуртівня »ОТК«... Централю сільських кооператив у статті названо просто »SOK« (»Кооперативна Республіка«, січень 1933, ст. 29). Скорочена назва вистарчає, — автор статті і не подумав її розкрити. Я знаю багато назв чужоземних фірм, установ, знаю їх зміст (діяльність), але не вмію розвязати їхнього скорочення, як напр. BSA.

¹ Звичайно, де можливо, краще обмежувати кількість скорочень, особливо 1-ої групи. Не можна, ще більше, пропагувати їх в журналі, присвяченому чистоті мови, але ж живих мовних явищ свою позицією не змінимо. Так, хоч цілком справедливо остерігася перед скороченням проф. А. Kłyński (»Poradnik Językowy« 6-7, 1931), але сумніваюся, чи żelazobetonowiec зможе втриматися перед коротшим żelbetnik. Бож єщадність, нехай в $\frac{1}{100}$ секунди, має таки значення в житті. У тому ж »Poradnik - у« ч. 9-10, 1931 читаю »Flirt z PAT-em«.

Найширше процес скорочень помічається в російській мові: Сто (совет труда и обороны), ВУЗ (высшее учебное заведение), менше в інших: PAT (Polska agencja telegraficzna) в польській, CGT (Confédération générale du travail) у французькій і т. д. Інші скорочення стали вже міжна-

родніми, загальнознаними словами: SOS (save our souls), USA (United States of America) й ін.

До клячу: Чистота й правильність української мови, увійти мусить ще: сила й стисливість її.

Варшава. Ів. Коровицький.

Почати й Почити.

I. Ці дві слова, мало не однакові формою, різняться лише одною буквою. Але їх значення не лише різні, а й зовсім протилежні. І так: почати значить те, що нім. *anfangen*, *beginnen*, лат. *incipere*, і визначає діяльність, цебто початок її. Почити — означає те, що нім. *ruhen*, *ausruhen*, лат. *quiescere* — залишення діяльності або стан по роботі.

У В. Україні ці дві слова відрізняються не лише значенням, але й формою, як у на головку, і там нема ні одного письменника, що не робив би різниці між одним і другим. У Галичині навпаки: преса вся без винятку, письменники, вчені і не вчені і мало не всі загалом — не свідомі різниці тих слів — і чи то усно чи в письмі вживають тільки одної форми »почати« у двох вище поданих значеннях. »Почати« значить у них і *anfangen* і *ausruhen* (у формі »відпочати«). З чого пішло таке помішання понять і зведення двох окремих форм до одної? Це сталося, крім інших причин, також і під впливом польщанини, де вже від століть уживають одної форми на два різні поняття: напр. *rosnąć* і *sposzczęć*, *rosznić* і *sposzcznić*. Чи правильно це роблять, це іхне діло, але пошонам наслідувати їх? Ідім слідом за письменниками Великої України.

II. Приглянемося ближче до тих двох слів. Найперше — слово почати. Корінь того слова є *кън*, пізніше *чън*. Порівняй грецьке *κινέω* порушаю, *κίνημα* рух, *κεντέω* побуджую, *κίνημα* бодець. Порівняй також *кън* з нім. коренем *ginn* у словах *Be+ginn*, *be+ginn+en*, і з англ. *be+gin*.

Корінь *чън* або розширяється на *чин* (нпр. у слові *за+чин+а+ю*), або звужується на *чи* (нпр. у слові *за+чи+у*). В корені *чън* сполучення *ън* походить із носового звука *ং* (старослов. і староукраїнське *ং*), напр. *по+чъ+ти*, читай по-

чети; з того повстало *по+чя+ти*, *по+чя+в*, форми, ще досі вживані в бойківськім і гуцульськім діалектах.

На підставі того кореня вовстали в нашій мові отсі дієслівні види: Дійменник: *за+на+по+роз+розпо+ча+ти*, на вираження одноразової або доконаної дії, і *за+чин+а+ти* на протягову або недоконану дію. Час теперішній: *за+чин+а+ю*. Наказовий спосіб: *за+чин+а+й* і *за+чин+и*. Час минулий: *за+чин+а+в*, *за+ча+в*. Час майбутній: *за+чи+у*.

Іменники, на тім корені повсталі, отсі: *за+ча+ло*, *на+ча+ло*, *за+чат+ок*, *на+чат+ок*, *по+чат+ок*, *на+чат+льник*, *за+чин*, *по+чин*, *роз+чин*.

Що в початок нового, те в заразом і кінець старого; слова »початок« і »кінець« мають той сам корінь. Корінь *кън* проявляється в отсіх словах: *кон*, *кін* — сцена, кінець (кінець), *спо+кон+віку*. Селяни й досі говорять: зачинай з кінця, цебто з початку. До того ж кореня належать слова: *конати*, *кінчити* і їх композити.

III. Слово почити своїм значенням протилежне слову »почати« й означає спочинок (нім. *Ruhe*, лат. *quies*, *otium*). Його корінь — *къц*, *кой*. Порівняй грецьке *κεῖμαι*, *κεῖσθαι* спочиваю, *κομάω* успокою, *κοιτή* спочинок. »Почити« повстало з *по+къи+ти*, де *к* змінилося на *ч* (почити). Від того кореня вживаються в нашій мові отсі дієслівні форми: почити, опочити, спочити і відпочити, або: почивати і т. д.; почиваю, опочиваю, спочиваю і відпочиваю; наказовий спосіб на дію протягову: почивай, опочивай і т. д., на дію одноразову: почий або починь, опочий або опочинь, спочий або спочинь, відпочий або відпочинь; множина: почийте, опочийте, спочийте, відпочийте, або: починьте — відпочиньте. Але ніколи:

почніть, спічніть, відпічніть! Час минулій: почивав, спочивав, відпочивав; почив, опочив, припочив, спочив, відпочив; але ніколи: спочав, відпочав, припочав. Час майбутній: почію, опочію, припочію, спочію, відпочію; або: почину, опочину, припочину, спочину, відпочину; але ніколи: почну, спічну, прилічну, відлічну.

Від кореня *къй*, кой ідуть отсі йменники: покой, упокой, покій, упокій, спокій, супокій; »куява« в бойківськім говорі (місце затишне від вітрів, ярок між убочами); також дієслово »куяти« або »куняти« (и вставлене) в значенні: бездільно в ліноща лежати. Дальше ще такі йменники: спочин, супочин, спочинок, відпочинок, або: спочивок, спочивання, відпочивок.

IV. Вкінці поставмо однорідні форми обох дієслів обіч себе для розрізnenня:

по+ча+ти *anfangen*, по+чи+ти *ausruhen*
по+чин+аю по+чи+ваю
по+чин+ай по+чи+вай
по+чи+и по+чи+й, або по+чин+ь
по+чин+ав по+чи+вав
по+ча+в по+чи+в
по+чи+у по+чи+ю, або по+чин+у

V. Кінчу отсими увагами: 1. Розрізняймо добре між тими двома словами: почати і почити. 2. Слів »спочати«, »відпочати« в нашій літературній мові нема; є лише слова »спочити«, »відпочити«, і в В. Україні і в Галичині вживані. 3. Не вживайте ніколи слів »спочати«, »відпочати«! 4. Ті, що вживають цих слів, повинні би вживати для послідовності йменників »спочанок«, »відпочанок« замість літературних спочинок, відчинок.

Скільщина.

о. Д. Хитарко.

Трапити — трафити.¹

Корінь -трап- дуже поширеній по всіх східноукраїнських говорах, напр. у словах: втрапити, натрапити, потрапити, трапити, утрапити. Уже ця сама велика поширеність слова в живій мові говорить і про його стародавність.

Слово це — чужого походження, бо з німецького *treffen* (в нашій мові маємо багато нім. слів, що своє є змінили на *a*, як гармидер з *hernieder*, рахувати з *rechnen* і т. п.). Спочатку в нашій мові скрізь панував корінь -траф- < нім. *tref*, таким він позостався й досьогодні в західноукраїнських говорах, але в говорах східно-українських -траф- рано зукраїнізувалося й дало -трап-.

Коли саме до нашої мови прийшло слово »трафити-трапити«, встановити трудно. Але для історії цього слова дуже цікавий і цінний матеріал подає західноукраїнська памятка десь 1560-х років т. зв. Крехівський Апостол. І ось у цьому Апостолі слово »трафити« маємо дуже часто, а що найцікавіше, — маємо »трафити« й там, де в польськім оригіналі цієї памятки (Біблія Радзівіла 1563 р.) нема слова *trafić*. Напр.: Трафилосе, иж был голоден 52, Трафилосе (zdało się) назад или 108, Трафилося ми (przydało mi się) 121, Єсли траєтся (podobno), помешкаю у вас

358. Тыи речи, который ся мнъ траєляют (*się przytrefiały*) 448 і т. п. Отже, як бачимо, в XVI віці слово »трафити« так було сильно поширене й знане в нас, що його вільно вживають для перекладу й там, де його не було в польськім оригіналі, а крім того, — ми вже в XVI в. вживали кореня »траф«, коли в мові польській панував ще *tref*, а це говорило б може й про незалежне від мови польської поширення в нас кореня -траф- (див. про це »Рідна Мова« ч. 4 ст. 113-118).

В 1627 р. в Києві видрукувано відомого словника Памви Беринди, українця з західніх земель. І ось тут знаходжу: »Случай — трафунокъ, притрафленъе, случися — притрафилься«. Ще приклад із »Христос пасхон« 1630 р., Львів: потрафити умъло 26. Як бачимо, слово добре відоме і в XVII віці.

Коли корінь -траф- змінився на -трап-, докладно встановити трудно, але вже »Науки парохіальныя«, видані в Почаєві в 1794 р., пишуть: Часто трапляється 219.

Новіша українська література, від Котляревського зачинаючи, вільно вживаває слова »трапити«, вживаває його вже як свого, бо воно справді сильно закоріни-

¹ У відповідь «Новій Хаті», див. ст. 218.

лося в народній живій мові. Ось ці приклади покажуть, що це так: Котляревський: Наталці трапились женихи (»Нат. Полт.« 350), Я не потраплю з вами співати (»Моск. Чар.« 425). Шевченко: Трапляється, часом тихенько заплаче. Куліш, »Чорна Рада« 1857 р.: Не втрапив неборак вибрati пісню 248, I чи раз же то траплялось 138, В сина трапивсь гість 242, Рідко траплялось 274. Трапилось вскочити в гречку 374, Куди ж утрапили 238. Свидницький, »Люборацькі«: Трапиться 53, Потрапить на свою 44. Г. Барвінок: Натрапили таких гарних людей 43. Б. Грінченко, »Під тих. вербами«: Натрапив на Грицька 204, Так трапилося 13, Така трапилась 67, Трапилося лихо 121, Трапились події 25. Коцюбинський: Трапиться яка потреба I 51. М. Левицький, Граматика З вид.: Трапляються слова 7.

Ще трохи прикладів із живої мови: Приказки Номиса: Завяжу вам дорогу, щоб не втрапили додому ч. 327, Натрапила коса на камінь ч. 4142. Чубинський: Доставай, що в руку потрапиться I 142, Скажи, дівчино, як тебе звати, щоб я потрапив до твоєї хати V 412. Словник Б. Грінченка з живої мови подає: У головоньках росте травиця, ніхто до тіла не натрапиться; Прийшли вони в село да й натрапили якраз на того діда, Молоте та потрапляє, щоб солома ідоміша була скотині; Ну й ми потрапили орати — саме в дощ; Його в ступі не потрапиш.

У західноукраїнських говорах давній корень «траф» позостає не зміненим, цебто *ф* не змінилося тут на *л*, як і в багатьох інших випадках. Напр.: »Етн. Зб.« VI: потрафити 63, потрафив се 63. Франко, »З вершин«: А я потрафлю ще 192. А. Чайківський, »На уходах«: Натрафили 50, Натрафите 199, »Малолітній«: Втрафити 133. В. Бирчак: »Василько«, т. II: Натрафляли 9, Натрафляв 186.

Але й західноукраїнські письменники часто вживають сх. укр. -трап- замість зах. укр. -траф-. Напр. у Фед'ковича: Трапила й коса на камінь (Словн. Б. Гр.). Франко, »З вершин«: Де тільки трапляється хрестини 112; »Захар Беркут«: Такого ій доси не траплялося бачити 18. А. Чайківський, »Віддячився«: Як живу, так не трапилось 6.

Теперішня великоукраїнська літературна мова вільно вживає форм: натрапити, потрапити, трапити і т. ін. (а кореня -траф-, як місцевого, не вживає).

Загальні висновки з цієї розвідочки такі:

1. Корінь -траф- >-трап- дуже давній в українській мові.

2. Корінь цей здавна так міцно зацепився і в живій, і в літературній нашій мові, що конче оминати його потреби не маємо.

3. Літературна мова знає тільки -трап-, форми -траф- не вживає.

І. Огієнко.

Українська мова в Америці.

Головною ознакою української мови в Америці є значна домішка англійських слів. Яка велика та домішка англійщини в нашій мові, не стверджено. На мою думку, українці в Америці вживають коло 10 процентів англійських слів, говорячи »по-українському«. На доказ цього твердження подам підслухану розмову двох українських жінок.

I жінка: Галбá (Hello, коротке поздоровлення в англійській мові), хумотро (humor)!

II жінка: Ог,галов, давном Вас не виділа.

I. Я ж бо тепер дісталася джав (job, праця, робота, заняття), то все бизи (busy, зайята).

II. А я гадала, що ви з Дзаном (John, Ivan) поїхали на вакайшн (vacation, вакації, відпочинок).

I. Ой, де там, жіночко, на вакайшен; тепер

не час на гуд тайми (good times, досл. добре часи, забави, гуляння, випочинок).

Змінюють тему.

— А як, чи вдався вам той кейк (cake, мейднік, торт, періжечок), що ви пекли на свята?

— Сюр! (sure, так). Кейк удався, але лай (pie, рід печива, дуже відомий в Америці; виглядає як галицька »палениця«, тільки замість картоплею начиняють її яблуками, черешнями й ін.) ні.

Знову зміна теми.

— Де тепер йдете?

— Та йду на маркет (market, торгов, базар), заплачу били (bille, рахунок, щось ніби »наказ заплати«) за летрик (electric, електрика) та й за гез (gas, газ); ще може купю Юлія (Julia, Юлія) яку дресину (dress, сукенка) та й стакенси (stockings, панчохи), бо вже геть подерла.

— А я буду илинувати (to clean, чистити) нині гавз (house, хата, тут кімната, мешкання), бом ще не мила, як перед Крисмусом (Cristmas, Різдво).

— То гуд бай (good bye, до побачення, бувай здоровав).

— Бай-бай (bye-bye).

Смішно й дивно виглядають ці англійські слова в українській мові. На жаль, більшість нашої еміграції — свідомо й не-свідомо — їх таки вживає й навіть дуже не застосовляється над отаким засміченням рідної мови. Так стоїть справа нашої мови серед більшості старших.

Далеко гірший стан української мови серед нашої вже тут народженої молоді, що часто-густо (коли взагалі говорять по-українському) вживає ще більше англійських слів, навіть бувають уже такі »українські« діти, що зовсім не вміють говорити по-нашому, а до всіх говорять

по-англійському. Це найбільше болючі наслідки легковаження рідної мови в Америці...

На закінчення слід ще сказати, що однією радою — як усі в нас твердять — на очищення нашої мови в Америці може бути лише добре зорганізована українська школа. На превеликий жаль тільки, не у всіх місцях можна знайти добре ведені українські школи; часом учителі самі не глибоко знають українську мову. Та до появи »Рідної Мови« й учителям можна було робити деякі промахи в українській мові. Тепер же всі українці, а особливо вчителі повинні пильно студіювати рідну мову.

Dubuque, Iowa.

Ф. Луців.

Мода й МОВА.

— Нарешті, — скаже задоволено не одна читачка, — і для нас пишуть щось цікаве... А чоловіки згірдливо всміхнуться й здвигнуть раменами:

— Що спільне має мода з мовою?

Що таке мода? Це зміна, рух життя.. Хто ганить моду, схожий на дівака, що йому не до вподоби зміна в порах року. А однак зміна така конечна, бо на світі все пливке, все нестійне. Мода — це колесо, що безупинно обертається й виносить те, що в долині, поверх, а що на вершку — вдолину.

Бажання зміни, новин доходять навіть до такої поважної ділянки, як мова. Щось безумовно нове в мові годі завести, адже остається завжди ті самі пні, або закінчення, але наші поети й письменники вводять новотвори, що поволі набирають права горожанства. Чому нам тепер такі симпатичні поетичні слова: ніжнотонний, стрункоколосий, прудкокрилій і т. ін.? Навпаки, такі слова, як: газетяр, жолудок, вельон, много, комедіянт чогось вражают наше вухо...

Живий темп сьогоднішнього життя жадає частих змін, скорочень тощо.

Виринання нових слів, заникання старих викликають мимоволі перед очі картину морських хвиль. Хвилі щораз зміняються, але не щезають, вони зніву по якімсь часі виринуть.

Коли глянемо у всесвітню історію, по-

бачимо, що не тільки слова зміняються, зміняються й стають модними навіть цілі мови. Напр., за часів Христа була модна мова грецька. Розуміли її в Римі, знали в Єрусалимі. Незабаром латина витиснула мову грецьку, — великий Рим заніс свою мову до найдальших закутин знаного тоді світа, й хоча впали престоли цезарів, латина панує ще й досі в деяких школах, монастирях і вченому світі. Від Людовіка XIV, цебто з XVII століття модною мовою стала французька. Як знаємо, є намагання створити штучну мову »есперанто«, але поширити її якось не вдається.

Розгляньмося врешті, що це за слово »мода«, звідкіля воно походить. Лат. »modus« значить »міра«. Пізніше набрало воно значення »припису, правила« й таким дійшло до нас. Слова цього не взяли ми безпосередньо з латини, тільки від народу й мови, що ним найбільше піклувався: від французів.

Мода в мові й мода в одягу мають одну спільну ціху, а саме — всякі зміни стають у пізніших поколінь темою до насмішки. Хто носить старомодний одяг — наражується на сміх; так само, хто вживає забутих уже старих слів і зворотів, викликує поблажливу усмішку на устах доброго стиліста. Потіхою для тих і тих буде хіба те, що коли сьогодні сміються з них, завтра будуть сміятися вони з ін-

ших. Так повстає розвій культури, а може й поступ цілого життя.

Хто студіє історію моди, той добре знає історію нашої зовнішньої цивіліза-

ції; хто досліджує зміни в мові, той пізнає історію самого людського духа.

Перемишль.

Яр. Мандюкова.

Граматика малої Лесі. Сторінка для наших молодших.

ІХ. Ще про життя слів.

Розповім тобі сьогодні про ту групу слів, що походять від власних прізвищ чи назов. У мові нашій таких слів дуже багато. Часто буває так, що якась людина — велика чи мала — зробить добру річ, видумає корисний винахід чи щось таке, і вже його прізвище на віки вічні позостається між людьми. А часом таке імя чи прізвище так поширюється, що всі те слово знають, але забувають зовсім про того, хто дав початок тому слову. І вже те слово перестає бути власним, як було спочатку, але робиться просто загальним.

Ти чула, певне, про слова бойкот, бойкотувати багато разів. Усі ми вживаємо його, як звичайне собі загальне слово. А між тим за словом цим криється небуденна подія. Ти знаєш, як довго й уперто Ірландія боролася за свою незалежність, поки її таки здобула. Року 1880-го заклали в Ірландії Земельну Спілку, а вона провадила завзяту боротьбу з англійськими прихильниками-орендарями, що гнобили місцевий народ. Один із таких орендарів, Джемс Бойкот, дуже жорстоко поводився з ірландськими робітниками й зовсім не слухався Спілки, чому вона наказала, щоби ані один ірланець не йшов до Бойкота на працю й щоби ніхто нічого йому не продавав. Д. Бойкот був відрізаний цим зовсім від людей і скоро змушеній був втікати з Ірландії. Оцей спосіб, що ним викурили Бойкота з його оренди, і став із часом словом загальним, і слів бойкот, бойкотувати вживає сьогодні цілий світ. Ось так народилось зовсім нове слово, доти незнане.

А ось другий приклад. Із історії ти знаєш, що в pp. 742-814 правителем Франків був Карл чи Кароль Великий. Слава про великі дії Кароля громіла по цілому світі. Цей Кароль особливо дався в знаки народам слов'янським, бо їх він сильно по-

торощив. І от із того часу словяни й почали звати «королями» всіх західніх правителів. Так повстало нове слово, і коли ми сьогодні кажемо «король», то вже зовсім не думаемо про того Карла Великого, що дав початок для цього слова.

Або такий ще приклад: Римські правителі, Юлій та Август, що звалися Цезарами, назву Цезар так високо поставили, що після них слово цезар стало визначати імператора взагалі. А на сході слово «цезар» скоротилося на «цар» і стало назвою східніх правителів, головно ханів татарських. А коли татар побито, то «царем» назвав себе і російський князь Іван Грізний. Так повстало наше слово «цар».

Дуже часто повстають слова й від назв географічних. Розповім тобі хоч один приклад. Ось бачиш цю стару книжку, писану на шкуряних картках; картки ці звуться пергаменовими чи просто пергамен. Колись Олександрійська бібліотека в Єгипті була славна на цілий світ, бо мала величезне число папірусових книжок. Пергамський цар Євмен II (197-158 перед Христом), великий прихильник культури, кохався в книжках і заклав у своїй столиці Пергамі так само велику бібліотеку, що стала конкурувати з Олександрійською. Незадоволений тим фараон Птоломей, щоби прибити Пергамську бібліотеку, заборонив був вивозити з Єгипту єдиний тоді на цілий світ матеріал до писання — папірус, що вироблявся тільки в Єгипті. Тоді в Пергамі за Євмена II стали виробляти новий матеріал до писання, вже зо шкур молодих овечок і ін. Матеріал цей скоро поширився по цілій Європі і скрізь його звали пергаменом, від назви міста, де його вперше стали робити.

Тепер уже ти ясно бачиш, якими різними способами виробляється словник кожного народу. Багато слів у нашій

мові, але кожне з них має свою цікаву історію. На жаль тільки, — не про кожне слово ми знаємо його історію; кажу на жаль, бо знати історію слова — то знати історію мови й історію культури народу,

що говорить цією мовою. А таке знання — то найглибше знання. Ось тому проси в школі своїх учителів — вони розкажуть тобі багато цікавого про життя слів.

Дід Огій.

Життя слів. Семасіологічні нариси.

(Продовження).

Бодай повстало з »Бог дай«. В XVI ст. ще писали це слово — »Богдай«. Антиризис ст. 873: Богдай же заплату взяли. В народніх піснях »богдай« можна стрінути ще й тепер. У Марка Вовчка »Народні Оповідання« 1861 р. т. I 73: Богдай ніхто такого не діждав! Пор. тоді з тогді.

Божевільний — той, над ким відбулася »Божа воля« — Божа кара, цебто хто розум стратив. Пор. навіжений. У Шевченка: Та одчепись, божевільний.

Бойкот — слово зовсім недавнього походження, прийшло до нас із мови англійської (to boycott). В 1880 р. в Ірландії, для боротьби за незалежність, закладено Земельну лігу (спілку), що видала певні розпорядження для боротьби з великими земельними власниками, що позабирали ірландську землю. Управитель одного маєтку в західній Ірландії, де найсильніше провадилася агітація Земельної спілки, капітан Джемс Бойкот, рішуче зробивши виконувати земельні розпорядження спілки й гнобив робітників. Тоді спілка відрізала впругого Д. Бойкота від місцевого населення: робітників його й навіть до мову прислугоу розігнано, місцевим людям заборонено продавати щобудь Бойкотові, взагалі наказано не мати з ним жадних стосунків. Так-сяк зібравши врохай із великими втратами, Д. Бойкот змушеній був кинути свою аренду. Ось із того часу, з 1880 р. й повстало слово бойкот, бойкотувати.

Борщ свою назву взяв від рослини з родини *heracleum*; рослину цю в багатьох

слов'янських народів звуть »борщем«, так само ще й тепер звється ця рослина по-українському: борщ або борщівник. Зпочатку борщем звано тільки вариво з цієї рослини, а пізніше борщем названо й вариво з буряками. Це наше праслово, однієї родини з »брашно«, борошно. Дехто рівняє наш борщ із нім. Barste, Porst.

Бубни, яко карточна масть, походить від того, що на перших картах цієї масти малювали справді бубни. Звалися ще »дзвінки«, а на Волині й тепер »дзвін«. Див. карти.

Будень, мн. будні, буденний і будній (в Галичині будний), слово має той сам пень, що й у старослов'янськім »бъдѣти« — не спати, вартувати, працювати; »будень« — робочий, не святковий день. В українській мові слово це давно вже підпало »озмисленню« — його мислили, ніби це »будь який день«, »будь день«, чому й писали »буддень«. А. Чайківський, »Малолітній«: У буддень 43. В західно-українських говорах так це слово й справді вимовляється, напр. »Етн. Збірник« т. X ст. 128 подає »буддень«. Те саме не рідке і в говорах східноукраїнських: Словник Б. Грінченка знає тільки »буддень« і лише в 3-м виданні додано »будень«. Решетилівська Учительна Євангелія 1670 р. подає: Росказуєт нам працювати в днъ будденис 88. Єванг. Учит. 1637 р.: В день буддений 401. Правдива етимологія цього слова наказує писати: будень, буденний, будній.

(Далі буде).

Чистота й правильність української мови. Замітки про окремі слова.

Боротьба, а не борба. »Діло« ч. 116 пише в »Кутку мови«, ніби »борбак« це русизм у нашій мові. Це не так, — це не русизм, а архаїзм у нашій мові, бо слово »борбак« відоме і в тих наших письменників, що жадного російського впливу не зна-

ли. Напр. церковнослов'янсько-український словник П. Берніди (Київ, 1627 р. ст. 10) ц. сл. срінь перекладає укр. борба. Але мова літературна вживаває тільки »боротьба«.

Восени постановила писати Академія Наук;

»Діло« ч. 97, ст. 2 і ін. пише »в осені по-місцевому.«

Давніший, а не раніший. «Так робили вожді раніших часів», пише журнал »Тabor« ч. 18 за 1933 р. ст. 127. Це чистий русизм, треба »давніших«, див. про цього »Рідна Мова« ч. 1 ст. 13-14.

Заміж — це пануюча літературна форма, а »замуж« (»Діло« ч. 97 ст. 3) форма рідша, в літературі вже не вживана. Так само академічний правопис наказує писати »заміжній, а не замужня.«

Католицтво — це добре вже зукраїнщена форма, з українською кінцевкою -ство. »Хліборобський Шлях« ч. 3 (15) пише: Прийняв католицизм; такої форми з -изм ліпше не вживати.

Клич — український архаїзм, часто вживаний у старій нашій мові. »Діло« в ч. 116 у »Кутку мови« зве це слово русизмом зовсім безпідставно. В мові рос. яклич «часте, але трохи не в нашім значенні, а в стародавнім, — клик, clamor; пор. в Словнику Памви Беринди 1627 р. ц. сл. клич» добре перекладено: »крик, гукъ, верескъ; пор. ще в »Повісті времінних літ« 6604 (1096) р.: В горахъ тѣхъ кличъ великъ и говоръ. Зо старого кличу повстало потім і нове значення, — гасло, лозунг, відоме в говорах західніх. Словник Б. Грінченка знає слово »клич« ніби в розумінні »репутація« (?) Я подає приклад із Максимовича 1849 р.: Козак добrego клича; а нове, третє видання цього словника пояснює ще укр. »клич« як російське »клич, зов« і наводить приклад із Б. Лепкого: Подай клич. Слово »клич« належить у нас до тієї групи архаїзмів (точний, взаємний, наглядний і т. ін.), що їх трудно докладно передати якимсь іншим словом. Літературна мова не часто вживав слова »клич«, замінюючи його на: лозунг, заклик, пікник, гасло, пароль, але ці слова не передають докладно розуміння нашого слова »клич«.

Оженитися з ким — це літературна форма; »Діло« ч. 97 ст. 3 пише: »Вженився теж і син, це місцева форма, треба воженинся.«

Рід чужих слів. Чужі слова, що прийшли до української мови з різних мов, часто не задержують свого чужого роду, а приймають рід відповідно до свого українського закінчення, цебо українізуються. Всі іменники, що кінчаться на тверду приголосну, будуть у нас тільки чоловічого роду: кожний мінус (а не кожне мінус, як пише »Діло« ч. 97), наш мінімум (а не наше мінімум), довгий анабазис (а не довга анабазис, див. »Рідна Мова« ст. 25).

Чужі слова на -ум. Латинські слова на -ум віддавна в нас чоловічого роду (а не ніякого, як в мові польській), бо всі слова, що закінчуються на приголосну, в нашій мові чоловічого роду, див. »Р. М.« ст. 25, 29. »Діло« в ч. 116 пише: »Пленум

Бібліографія нових праць для

Степан Смаль-Стоцький: Українська мова, її початки, розвиток та характеристики її прикмети. »Дзвони« 1933 р. ч. 3 ст. 128-134, ч. 4 ст. 180-185.

Іван Филипчак: Як мене вчили української мови. Спомин з-перед 50 літ. »Рідна Школа« 1933 р., ч. 3, ст. 34-36.

Д-р Василь Левицький: Навчання рідної мови на основі нових дослідів. »Рідна Школа«

ухвалило, треба ухвалив«; в ч. 122: Парляментарне форум, треба: парламентарний форум. По академічних словниках слова: пленум, індивідуум, меморандум, максимум, кольоквіюм, референдум, мінімум, форум, фатум, і т. ін. — чоловічого, а не ніякого роду.

Українські географічні назви. Воєнно-літературний журнал »Тabor« ч. 18 за 1932 р. звичайно вживав колишніх російських географічних назв зам. українських; так, на ст. 131-135 читаємо: Одеса, Кременчуг, Фастів, Чернігів, Вінниця, Литин, Лубни, Ромни, Меджибож, Староконстантинів, — це все російські форми, а по-українському буде: Одеса, Кременчук (див. »Рідна Мова« ч. 1 ст. 15), Хвастів, Чернігів, Вінниця Лігум, Лубні — з Луб'єнь, Ромен — з Ромна, Старокостянтинів. Також російські форми на -ськ: Вознесенськ, Красномирськ, Первомайськ, Дніпропетровськ, Артемівськ, Словянськ, Луганськ, Сталіно, — по-українському треба -ське: Вознесенське, Красномирське, Первомайське, Дніпропетровське, Артемівське, Слов'янське, Луганське, Сталінське. Взагалі, в »Тabor« скрізь повно русизмів, що робить занадто приkre враження.

Дністер, а не Дністро. Журнал »Тabor« 1933 р. ч. 18 ст. 113 пише: »Не встиг замерзнути Дністро.« Нелітературна форма »Дністро« повстала під впливом »Дніпро«, але в літературі панує тільки форма Дністер. »Етногр. Зб.« VI. 224: Перевозив близ Дністер. Граматика С. Смаль-Стоцького 28: Дністер. »Ярошенко« О. Маковея; Ходили над Дністер 41, Переїти Дністер 79. А. Чайківський, »На уходах«: Дністер 165; »Олюнька«: Дністер заглядає до хати З і т. ін.

Лятичів, а не Летичев. Російська форма Летичев (місто на Поділлі), по-українському буде Лятичів, з Лятичева.

»Фонетичність« українського правопису. Проф. K. Nitsch в »Język Polski« 1933 р. ч. 1 ст. 14 пише: Konsekwentnie musiałoby się pisać *stem*, gdyby w pisowni polskiej obowiązywała zasada bezwzględnej fonetyczności, taka jaką obowiązuje po ukraainsku. Дивно це чути з уст такого мовознавця, як K. Nitsch. Український правопис ніколи не був і не є »bezwzględnie fonetycznym«, а то з тієї причини, що обшир української мови дуже великий (більший від польського), чому вона природно ділиться на силу різних говірок, і вже через те український правопис не може бути чисто фонетичним. Справді, в одних говорах панує гинший, інший, інчий, енчий, питаєця, одинадцять, а в других: інший, питаєця, одинайцять-одинанцять і т. ін., як же тут правопис може бути »bezwzględnie fonetyczny!«

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

1933 р. ч. 5 ст. 75, ч. 6 ст. 90-91, ч. 7 стор. 107-108.

Іван Огієнко: Вербська Євангелія 1560 р., 34 ст., Софія, 1933 р., зо Збірника на честь акад. Л. Мілетича.

Музичний термінологічний словник, 1931 р., видання Всеукр. Академії Наук.

Г. Голоскевич: Правописний словник. Вид. сьоме. Київ, 1930 р., 454 ст.

Українська мова в „Записках“ Всеукраїнської Академії Наук. Бібліографічний огляд¹.

VI. Фонетика.

46. Галюн Іван: Як досліджувано українські дифтонги. Нарис з історії дослідів над українською мовою. IX 254-277, X 99-115, XII 12-39.
47. Ганцов Всеvolod: Характеристика польських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. II-III 116-144.
48. Ганцов Всеvolod: До історії звуків в українській мові. Укр. «зійтис», «підімати», «розірвати». VII-VIII 74-85.
49. Ільїнський Григорій: До питання про асиміляцію голосник в українській мові. VII-VIII 56-66 (про слова типу багатий, гарячий і т. п.).
50. Курило Олена: До питання про умови розвитку дисимілятивного акання. XVI 48-72 і окремо.
51. Курило Олена: Спроба пояснити процес зміни *o*, *e* в нових закритих складах у південній групі українських діялектів. XIX 167-183. Рец. Ол. Томсона в «Записки» XXIII 26, Б. Кобилянського тут же XXIII 376-377.
52. Томсон Олександер, проф.: Замітки про південновкраїнське і з *o*, *e*. XXIII 25-26.
53. Кобилянський Б.: Рецензія на «Спроба пояснити процес зміни *o*, *e*» О. Курилової 1928 р. XIII 376-377.
54. Ніковський А.: Рецензія на G. S. Keller: Über Ellipse im ukrainischen, 1924 р. V 251-252.
55. Німчинов Кость: До проблеми про диспаліталізацію приголосних перед *e*, *u* в українській мові. Автореферат. IX 246-253.
56. Синявський О. Н., проф.: Фонетична контроверса (про природу приголосних перед *e*, *u*). XIII-XIV 264-276.
57. Булаховський Л. А., проф. Харк. Інст. Нар. Осв.: Наголос українських прикметників. XIII-XIV 294-303.
58. Веселовська Зінаїда: Український наголос у «Лексиконі» П. Беринди. XXI-XXII 7-28.

VII. Морфологія.

59. Дем'янчук Василь: Морфологія українських грамот XIV-го і першої половини XV-го століття. XVI 73-109.
60. Левченко Микола: Про споріднення між формами множини: «тыть люди», «тоть люди» і «тіль люди». XVIII 291-292.
61. Шаровольський І. В., проф. Київського Інституту Народної Освіти: Прийдучий час на -му. Походження й функції. XIII-XIV 284-293.
62. Дем'янчук Василь: Чи румунського походження форми прийдучого на -му? Рец. на таку ж працю проф. І. В. Шаровольського. XVIII 313-317.

VIII. Складня.

63. Грунський Микола, проф.: О. О. Петебія та сучасна синтакса. XXI-XXII 161-172.

64. Смерчинський Сергій: Куди йде українська мова? До питання про предикативний комінатив та »предикат«, інструменталь в українській мові. XIX 185-203.

65. Смерчинський Сергій: Способи відносної (релятивної) сполучки в українській мові. XXV 1-31.

IX. Мова окремих письменників.

66. Хращевський Микола: Деякі фразеологічні особливості мови А. Свидницького. XXI-XXII 119-147.

67. Кримський А., акад.: З приводу мови в «Кам'яних будівельних матеріалах Київщини» акад. П. Тутковського, Київ, 1925 р. IX 369-370.

X. Діялектологія.

68. Ганцов Всеvolod: Діялектологічна класифікація українських говорів (Присвячується пам'яті академіка О. О. Шахматова). В додатку: Діялектологічна карта України. IV 80-144, I окремо, 1923 р., 67 ст. з мапою.

69. Ганцов Всеvolod: Діялектологічна карта України. Маштаб 1:3.700.000. Уваги до карти. IV 143-144.

70. Дем'янчук Василь: До характеристики гуцульського говору. Рец. на «Гуцульський говор» Бр. Кобилянського. XIX 328-349.

71. Ільїнський Гр., проф.: Рецензія на «К характеристике українских говоров Республики Немцев Поволжья» 1927 р. А. Дульзона. XVIII 318.

72. Парасунько Василь: Рецензія на «Устойчивость кубанского языка» М. Садиленка, 1927 р. (українські говорки Кубані). XXIII 373-376.

73. Попов Павло: Діялектологічні спостереження на північно-східному кордоні України (говори на Путивльщині, Курської губ.). VII-VIII 410-421 і окремо.

XI. Етимологія.

74. Бузук Петро: Українські етимології (стигнути й збагнути, щабель, щерба, щелепа, ката, бридкий, бруд, шукати, цкувати, підперевати-ся, жорстокий, шкварчати, лушпина, жевріти, гилити, кряж). VII-VIII 67-73.

75. Бузук П.: Українські етимології (сум, хмурний, шагати, шугнути, хlamati, хланъ, хлебати, хлистати, ясна, ясла, о-точ-ити, точити). XXIII 19-24.

76. Ільїнський Григорій: Річка Іква. Етимологічний нарис. VII-VIII 54-55.

77. Любарський І., проф. Кам'янець-Подільського Інст. Нар. Осв.: Окремі язикові рівнобіжні (етимологічні замітки). XIII-XIV 281-283.

78. Ільїнський Гр., проф.: Слов'янські етимології. Присвячується акад. В. М. Перетцю. Українські з-багнути, жевріти, жужмитися, плигати і порплі. XXI-XXII 1-5. (Кінець буде).

¹ Див. «Рідна Мова» ч. 4 ст. 155-158.

Від Редакції й Адміністрації. Різне.

Запрошуєте нових передплатників. Доданим до цього числа «Рідної Мови» чеком просимо ваших Читачів доповнити свою передплату до розміру річної, або передати його особі, що стає передплатником нашого журналу. Дбаймо всі про ліпший стан «Рідної Мови»!

Безплатно чи вборг висилати «Рідну Мову» ще не маємо змоги. Передплатникам, що своєчасно не поновлять передплати, припиняємо висилати журнал механічно. Про вичерпання надісланої передплати повідомляємо кожного написом зліва долі на копертах, що в них посилається «Рідна Мова».

«Рідне Писання». Частина I: Новий український правопис. Підручна книжка для школи й самоосвіти, а також для вживання широкого громадянства За академічним правописом склав Проф. Д-р Іван Огієнко. Зміст і ціна книжки (50 гр.) приступні для масового поширення. Про час виходу «Рідного Писання» в світ буде ще окреме повідомлення. Книжка вийде як 2-е число «Бібліотеки Рідної Мови» й буде вислана всім Передплатникам із 9-м числом «Рідної Мови». Хто потрібує більшого числа їх, просимо замовляти наперед.

Нема з чого вчитися української мови в Америці. Нині вичитав, що Ви видаєте «Рідну Мову», а вона — на мій погляд — являється в нас у сам час. Брак знання української мови даеться відчувати скрізь і всім; та вже чи не найбільше відчувається брак поправного знання рідної мови на еміграції, от хоч би в Злучених Державах, де наша еміграція належена якщо не на цілковите забуття рідної мови, то бодай на її занечищення, чи там засмічення, американізами. Живучи між американцями, я маю нагоду запізнатися, як вони вчаться своєї рідної мови. Коротко кажучи, вони вчаться її від найнижчих клас до найвищих; крім того, у них сотні всяких помічних книжок, словників і т. п. У нас того немає.. Федір Луців, Студ. унів. в Dubuque.

Занечищення української мови в Канаді. У Вінницькому «Українському Голосі» за 28 грудня м. р. у студентському відділі п. Ів. Д. подає статейку: «Чистота мови» такого змісту:

Одним із більших гріхів, що їх часто треба приписувати нашим студентам, є мішаница мови ан-

глійської з українською так, що від того являється якась дивовижна «макаронщина». Причини того різні. Найголовнішими однак є впливи науки в англійських школах, впливи вулиці й товариства, а остаточно — загальне недбалство, що позволяє студентові йти лінією найменшого опору. Певна річ, нема такого українця ані англійця, що своїм поважним розумом похвалює вживання мішаної мови. Той і той буде критикувати таку «макаронщину» безпощадно, бо стан такий шкідливий для всіх. Одним із завдань Відділів Департаменту Поширення Праці Інституту є берегти чистоту мови, без огляду на те, чи це мова українська чи англійська. Коли студент або студентка вживав якоє мови, мусить старатися говорити якнайчистіше. Не дуже похальні замітки декотрих студентів, буцім то вони вживують англійських слів в українськім разговорі тому, що в українській мові бракує відповідних термінів. Уже загально признаю, що українська мова надзвичайно багата в порівнянні з англійською, а коли хто не може висказати своєї думки рідною мовою, то це вірна ознака незнання її. Несильні докази також і тих, що кажуть, буцім то вони мусять знати добре англійську мову, а тому мусять на кожнім кроці її вживати й практикуватися. Та біда в тім, що мішати слова в звичайнім разговорі з товаришами не дає найменшої нагоди на досконалість вивчення. Це тільки злий приклад для других. Дуже важне вміле вживання мови, як не чужої, то бойдай своеї рідної. Студент або студентка, що не грішить у цьому, має причизу гордитись собою. Такого всі охоче вислухують. Чужинці також поважають того, хто досконало знає свою мову. Можна б подати такі правила, що їх кожний студент і студентка повинні придуржуватися: а) Уживати рідної мови всюди між своїми, б) В товаристві англійців говорити якнайбільш уважно по-англійськи, в) Коли стрінено яке незрозуміле слово, треба пошукати значення його, або спітати когось про нього, г) Бррати живу участь у дебатах кружка. Але все приготовлятись відповідно до виступів. г) Читати уважно доброю мовою писані книжки та часописи. Читаючи, вважати на нові та незрозумілі слова. Завважувати замітніші вислови.

ЗМІСТ 8-го ЧИСЛА «РІДНОЇ МОВИ»: Ів. Огієнко: Родовий множини на -ей, -ий. Гр. Ільїнський: Закінчення -ові в давальнім однини в українській мові. І. Борщак: Європа про українську мову XVII-XVIII століття. І. Огієнко: Остатись-остати, трапити-трафити. Ів. Коровицький: Скорочення в нашій літературній мові. о. Д. Хитарко: Почати й почити. Ф. Луців: Українська мова в Америці. Яр. Мандюкова: Мода й мова. Дід Огій: Граматика малої Лесі: X. Ще про життя слів. — Життя слів, семасіологічні нариси. — Чистота й правильність української мови, замітки про окремі слова. — Українська мова в «Записках» ВУАН, бібліографічний огляд. — Від Редакції й Адміністрації. Різне: Нема з чого вчитися укр. мови в Америці. Занечищення укр. мови в Канаді. — Адреса «Рідної Мови»: Warszawa, ul. Stalowa 25 т. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·50 зл., за границею річно 1 ам. дол. Конто чекове Р. К. О. ч. 27.110. Нові передплатники, коли того бажають, дістають «Рідну мову» від першого числа.